

สมบัติของแผ่นดิน

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

จัดพิมพ์เผยแพร่ พฤษภาคม ๒๕๓๐

สมบัติของผู้ดี

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๐

เรื่อง สมบัติของผู้ดี

คณะกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสำคัญ

ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

จัดพิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๑ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๓๐

๑๓๐ เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงาน.
พ ๓๕๘ ๕ สมบัติของผู้ดี กรุงเทพฯ ๗, ๒๕๓๐
๓๒ หน้า. ภาพประกอบ.

๑. ไทย-ชีวประวัติ. ๒. ชื่อเรื่อง.

ISBN 974-7775-91-3

บรรณาธิการ

นายทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา

ออกแบบปก

นายสมเจตน์ กาพดิษฐ์

พิมพ์ที่: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๕๗๗) จำกัด

๘๕-๕๕ ถนนมหานคร เขตบางรัก กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐

โทร. ๒๓๖๐๐๕๘

คำนำ

คณะกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือเรื่อง
“สมบัติของผู้ดี” ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เป็นหนังสือ
ที่มีคุณค่ายิ่งในการแนะนำอบรมบุคคลให้เป็นสุภาพชน โดยมีหัวข้อใน
การแสดงกิริยามรรยาททั้งด้านกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม รวม
๑๐ หัวข้อด้วยกัน ผู้ซึ่งแสดงกิริยามรรยาทได้เรียบร้อยตามหัวข้อดังกล่าว
ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ดีคือผู้มีกิริยาดี เป็นที่นิยมยกย่องของสังคมไม่ว่ายุค
สมัยใด ดังนั้นคณะกรรมการฯ จึงได้เรียนขออนุญาตจาก ฯพณฯ
หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ผู้เป็นทายาทของท่านผู้ประพันธ์ เพื่อนำมา
พิมพ์เผยแพร่อีกครั้งหนึ่ง โดยมีความประสงค์จะให้หนังสือนี้ไปถึงเด็ก
และเยาวชนของชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ อันจะเป็นประโยชน์
ในการชักนำให้เด็กและเยาวชนของเราน่ารักและมีคุณค่าในสังคมอย่าง
แท้จริง

อนึ่งเพื่อให้ผู้อ่านซึ่งส่วนใหญ่เป็นบุคคลชั้นหลังท่านผู้ประพันธ์
มากได้รู้จักชีวิตและงานของท่าน จึงได้เรียนขอให้ท่านผู้หญิงสมโรจน์
สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียงประวัติเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
(หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) มาพิมพ์ประกอบไว้ด้วย พร้อมกันนั้น
ก็ได้เรียนขอให้หม่อมราชวงศ์แสงสุรย์ ลดาวัลย์ เรียบเรียงบทความเรื่อง
มรรยาทในการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มารวมพิมพ์ไว้ด้วยกัน เพื่อให้
ผู้อ่านได้ทราบถึงธรรมเนียมประเพณีที่ถูกต้องของไทยในการเฝ้าทูลละ-
อองธุลีพระบาทว่าสมควรจะปฏิบัติอย่างไร ทั้งนี้ท่านผู้เรียบเรียงได้เคย
รับราชการในสำนักพระราชวังมาเป็นเวลานาน จึงมีความรู้ความชำนาญ
ในเรื่องเกี่ยวแก่ธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติในราชสำนักเป็นอย่างดี
และท่านได้เรียบเรียงจากข้อบกพร่องที่พบเห็นอยู่เสมอด้วยตนเอง

บทความนี้จึงน่าจะเป็นประโยชน์มากแก่ผู้มีความจำเป็นต้องเข้าเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาท จักได้ปฏิบัติตนได้ถูกต้องเป็นการถวายพระเกียรติ
แด่องค์พระประมุขของชาติที่เคารพสักการะสูงสุดของชาวไทย

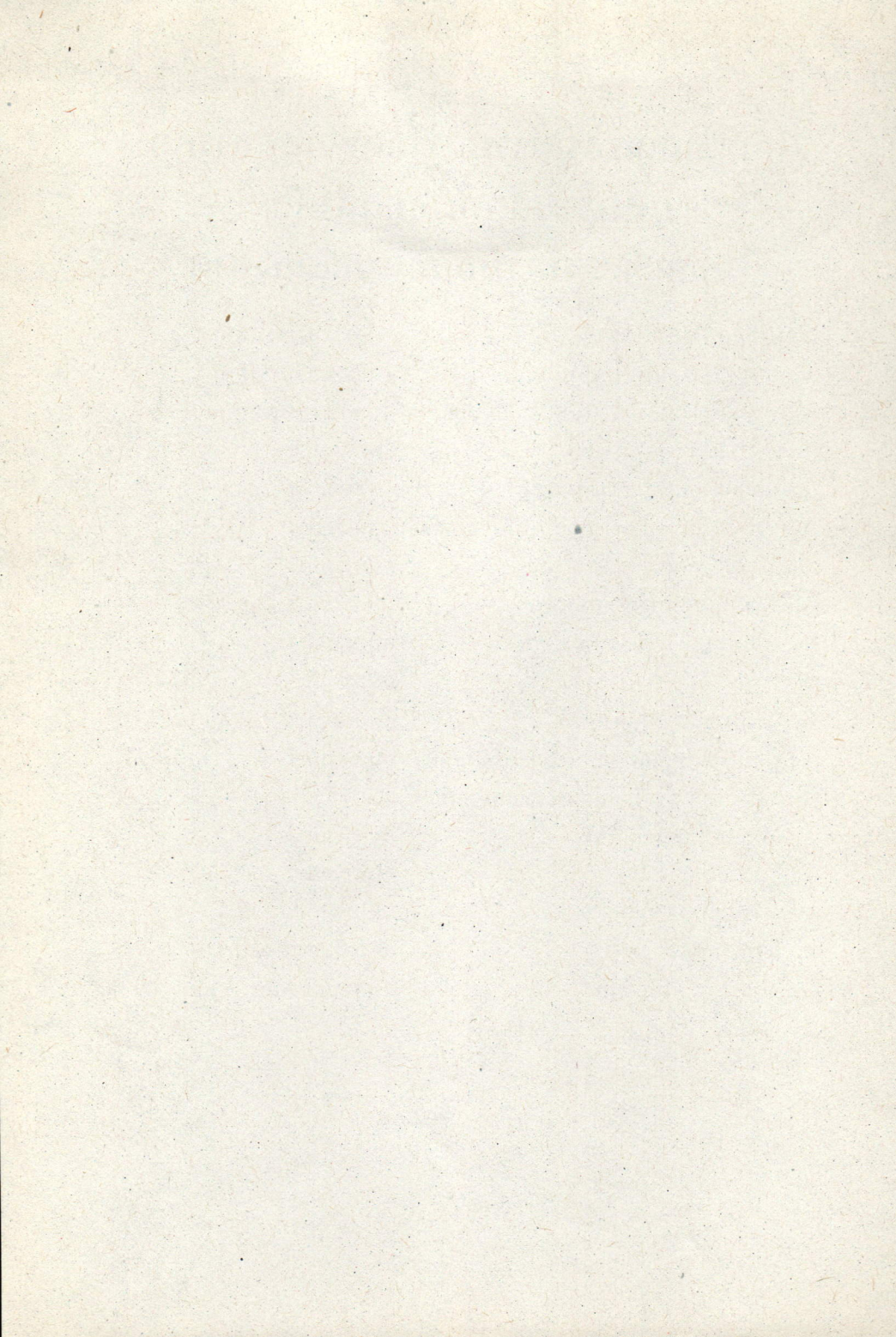
คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสวดดีบุคคณสำคัญ
จึงขอขอบพระคุณ ฯพณฯ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ท่านผู้หญิงสมโรจน์
สวัสดิกุล ณ อยุธยา และหม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและ
บทความสวดดีบุคคณสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

รายนามคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและ บทความสวดดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

๑. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. นายสมภพ จันทรประภา	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๓. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	ประธานอนุกรรมการ
๔. ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์	อนุกรรมการ
๕. คุณหญิงโสภรต์ จันทรประภา	อนุกรรมการ
๖. พันตรีหญิง คุณหญิงผะอบ ไปะกะฤชณะ	อนุกรรมการ
๗. นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๘. คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการ
๙. นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๑๐. นางสาวอุทัยศรี ก้องคงคา	อนุกรรมการ
๑๑. นางสาวนิตา สติตานนท์	อนุกรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือหรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๓. ผู้อำนวยการสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่ง ประเทศไทย หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๔. นางอรสา สนั่นไทย	อนุกรรมการ
๑๕. นางสาวไหม จบกมลศึก	อนุกรรมการ
๑๖. นางสาวสุมาลี จุฑศรี	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๗. นางวารุณี จันทรรักษ์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

สารบัญ

	หน้า
๑. เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา	๑
๒. สมบัติของผู้ดี เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)	๑๓
๓. มรรยาทในการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์	๒๕

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
(ม.ร.ว. เปีย มาลากุล)

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียง

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ เมื่อ ๖๓ ปีมาแล้ว ในพุทธศักราช ๒๔๕๕ เมืองไทยได้สูญเสียปราชญ์บุคคลผู้หนึ่งซึ่งขณะนั้นท่านมีอายุได้ ๔๙ ปี ยังคงจะมีชีวิตยืนยาวอยู่ต่อไป เพื่อทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้อีกหลายปี ท่านผู้นี้เป็นครูผู้ยิ่งใหญ่ เป็นนักการศึกษา เป็นนักปราชญ์ทางจริยธรรมและทางภาษาไทยอย่างหาได้ยากยิ่ง ท่านทุ่มเทกำลังกาย กำลังความคิดให้แก่การศึกษาของเมืองไทย รับราชการสนองคุณแผ่นดินไทยด้วยความซื่อตรงจงรัก ยึดแต่สุจริตธรรมและเมตตาธรรมเป็นที่ตั้งตลอดชีวิตของท่าน

การศึกษาของเมืองไทยสมัยที่ท่านผู้นี้ดำรงชีวิตอยู่นั้น กำลังเริ่มขยายออกสู่เยาวชน ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ศูนย์อำนวยการศึกษาแรกตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๐ คือกรมศึกษาธิการ มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้นนั้นยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นอธิบดี ทรงเร่งดำเนินการการศึกษาตามพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงได้ปราชญ์บุคคลผู้นี้ร่วมรับใช้สนองพระเดชพระคุณเป็นกำลังสำคัญในราชการการศึกษา และท่านก็เป็นตลอดมาจนวันสุดท้ายแห่งชีวิต โรงเรียนสามัญเริ่มทะยอยตั้งขึ้นทั้งในกรุงและนอกกรุง มีทั้งโรงเรียนชาย และโรงเรียนหญิง อาทิ โรงเรียนเพาะช่าง โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนราชินี โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ที่พระนครศรีอยุธยา

และโรงเรียนวิชาชีพสำหรับผู้สำเร็จโรงเรียนสามัญแล้ว เช่น โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงเรียนราชแพทยาลัย ท่านผู้นี้ได้มีส่วนสำคัญในการร่วมจัดตั้งและบริหารดำเนินกิจการสนองพระบรมราชโองการ ทั้งในการวางโครงการศึกษา วางหลักสูตร บางแห่งท่านก็ได้ลงมือสอนด้วยตนเอง ตำแหน่งงานในบั้นปลายชีวิตของท่านผู้นี้ก็คือ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ คือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน องค์มนตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมุหนมนตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปูชนียบุคคลผู้นี้ คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีฯ (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) เกิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๐ เป็นโอรสใหญ่ในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ หม่อมเปี่ยมเป็นมารดา พระอัยกาของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามลามาตย์ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ต้นราชสกุล มาลากุลนั้น เป็นบุคคลสำคัญยิ่งที่ควรจะได้เชิดชูพระนามมาอั้งไว้ ณ ที่นี้ด้วย เพื่อเป็นการเทิดทูนเกียรติของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ เพราะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพระองค์นี้เมื่อครั้งยังดำรงพระชนม์อยู่ พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์คือ รัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ทรงนับถือว่าเป็นพระบรมวงศ์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งนัก ด้วยทรงรอบรู้ในกิจการบ้านเมืองและโบราณราชประเพณีอย่างยอดเยี่ยม เมื่อพระองค์ได้ทรงมีราชการหรือราชกิจส่วนพระองค์ที่ทรงสงสัย ก็ทรงหาหรือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นี้อยู่เสมอ พระองค์ยังทรงชำนาญในการพระคชกรรมเป็นพิเศษ และที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือทางเชี่ยวชาญรอบรู้ในเรื่องการช่างสิบหมู่ อันเป็นศิลปกรรมสำคัญของไทยเป็นหน้าตาของชาติไทยมาแต่โบราณกาล พระองค์จึงทรงบังคับบัญชากรมช่างสิบหมู่อีกด้วย กิจการงานช่างสิบหมู่ยังสืบทอดรักษาไว้ทุกวันนี้ในกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ยังเยาว์ ได้เล่าเรียนอักษรสมัยในสำนัก หม่อมเจ้าหญิงปุกจนมีความรู้ทางอ่านเขียนพอตัว พระบิดาของท่าน คือกรมหมื่นปราบปรปักษ์ มีพระประสงค์จะให้ท่านฝึกงานช่างสืบทอดตามรอยราชสกุล “มาลากุล” เพราะองค์พระบิดาเองก็ทรงบังคับบัญชา กรมช่างสืบทอดมาประดุจเดียวกับพระอัยกาของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ แต่อุปนิสัยของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ มิได้ไปในทางนั้น ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวังให้เป็นทีเล่าเรียนของเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการ พระบิดาของท่านจึงถวายท่านไว้ในพระอุปการะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งขณะนั้นทรงบัญชาการโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบอยู่ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ จึงได้เล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนนี้จนสำเร็จ และยังได้ชวนขวายเป็นภาษาอังกฤษและวิชาใหม่ๆ ที่ทันสมัยสำหรับครั้งนั้น ตามที่ท่านเห็นควรแสวงไว้เป็นความรู้ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษนั้น แม้ท่านจะรับราชการอยู่ในตำแหน่งสำคัญใดก็ตาม ท่านอุตสาหะหาเวลาว่างราชการไปศึกษาเพิ่มเติมอยู่เป็นนิจ เมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุจำพรรษาอยู่วัดบวรนิเวศ ท่านสามารถสอบวิชานักธรรมและวิชาในพระพุทธศาสนาได้รางวัลเป็นชั้นเอกพิเศษอีกด้วย

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้เข้ารับราชการในกรมศึกษาธิการ เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นอธิบดี ท่านเริ่มงานตั้งแต่ตำแหน่งเสมียน และด้วยความรู้ความสามารถก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นนายเวรพิเศษของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (เดิม) ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ ต่อมาเมื่อมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ก็โปรดให้เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ตามไปเป็นเลขานุการเสนาบดีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ และได้เลื่อนเป็นพระมนตรียุวกิจใน พ.ศ. ๒๔๓๖

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เป็นบุคคลที่ซื่อสัตย์และกตัญญูต่อผู้มี

พระคุณอย่างยิ่ง มีความคิดลุ่มลึก เฉลียวฉลาด กล้าพูดกล้าทำในสิ่งที่ท่านเห็นว่าถูกต้องทำนองคลองธรรม กล้าทักท้วงในสิ่งที่ท่านเห็นว่าไม่ชอบไม่ควร จึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถอย่างยิ่ง พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการใหญ่น้อยต่างก็นับถือในความรู้และความเป็นผู้มีสุจริตธรรมของท่าน เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนเฉลิมพระปรมาภิไธยเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ต้องเสด็จประเทศอังกฤษ เพื่อทรงศึกษาวิชาการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ตามเสด็จออกไปเป็นพระอภีบาล และพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ต่อมาได้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการสถานทูตไทยด้วย ท่านได้ถวายอภิบาลและจัดการศึกษาถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธออีกหลายพระองค์ ซึ่งเสด็จออกไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ ความไว้วางพระราชหฤทัยต่อเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ซื่อตรงจงรักต่อพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณนั้น จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงมีถึงท่านดังนี้

“ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยลูกคนเล็กจะออกไปเล่าเรียนนี้ ฉันขอฝากด้วย จงเป็นธุระดูแลว่า ตักเตือนทั้งการดีการชั่วไปทุกอย่างเช่นลูกโต ถึงจะไม่สู้คุ้นเคยกันก็ขออย่าได้เกรงใจเลย ขอให้เข้าใจว่า ดวงตาของฉันทั้งคู่นี้ฝากให้พระยาวิสุทธฯ รักษาไว้ ถ้าพระยาวิสุทธฯ มีใจเมตตาฉัน ฉันก็จะได้เห็นแสงสว่างต่อไป ถ้าวงเสียแล้วก็จะมืดมิดหมด ฉันจะมีชีวิตอยู่ยาว ก็เพราะพระยาวิสุทธฯ จะช่วยสงเคราะห์ ฉันหวังใจว่าพระยาวิสุทธฯ คงจะรักษาดวงตาของฉันทั้งสองนี้ให้ดีขึ้นเต็มกำลังที่จะทำได้ ถ้าถึงเวลาที่จะต้องวางไว้ ก็คงจะวางไว้ในที่อันสมควร ถ้าพระยาวิสุทธฯ ได้สงเคราะห์ฉันจน

เต็มที่แล้ว ความรักและบุญคุณจะมีอยู่แก่นั่นจนตลอดชีวิตไม่มีวันลืม”

ยังมีความในพระราชหัตถเลขาในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ที่ขอเชิญมาเพื่อแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ไทยผู้ยิ่งใหญ่ด้วยราชธรรมนั้น แม้จะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจใหญ่ยิ่งเหนือบุคคลใดในแผ่นดิน แต่เมื่อทรงประจักษ์พระราชหฤทัยว่า ข้าราชการผู้ใดซื้อตรง จงรักภักดีและหวังดีต่อแผ่นดินโดยแท้แล้ว ย่อมทรงเล็งดูยกย่องนับถือผู้นั้นด้วยน้ำพระราชหฤทัยใสรสสุทธี พระราชหัตถเลขาตอนนั้นมีดังนี้

“ขอฝากลูกทั้งสองจงมาก ขอได้เมตตาช่วยว่าตักเตือนในสิ่งที่ผิด อย่าให้เป็นไปได้ และแนะนำในสิ่งที่ชอบที่ควร ขออย่าให้เป็นการเฟิน ๆ และเป็นอย่างทางราชการ ขอให้ว่ากล่าวประหนึ่งว่าลูกหลาน อย่าได้มีความเกรงใจเลย ถ้าแม้ว่าเวลานี้จะไม่ใช่ที่เกรงใจของลูก นานไปเมื่อรู้สึกดีชั่วตลอดแล้ว ก็คงจะคิดถึงคุณในการที่ได้รับคำแนะนำโดยความรักนี้เป็นแน่ ไม่ต้องสงสัยเลย เว้นเสียแต่จะเป็นคนชั่วนั้นแหละ ก็เป็นการที่จะต้องสูญเสียเอง”

พระวาทาว่า “ลูกโต” “ลูกเล็ก” และ “ลูกทั้งสอง” ในพระราชหัตถเลขานั้น คงทรงหมายถึง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ใครจะขอกล่าวไว้ในตอนนี้เสียเลยว่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีฯ มีตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการคือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน สักดินา ๑๐,๐๐๐ และยังดำรงตำแหน่งเป็นสมุหนมตรีในรัชกาลนี้ด้วย ทั้งนี้สมกับพระวาทาของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในพระราชหัตถเลขานั้น

ระหว่างที่ท่านยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์อยู่ ณ ประเทศอังกฤษนั้น ท่านมักจะรายงานข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาของนักเรียนไทยเข้ามายังกรมศึกษาธิการ และยังจัดทำโครงการศึกษาสำหรับชาติส่งเข้ามา

ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเป็นที่พอพระราชหฤทัยในโครงการศึกษาที่ท่านทูลเกล้าฯ ถวายก็ทรงสอภามรายงานของท่านที่ส่งมายังกระทรวงศึกษาประกอบพระราชดำริด้วย มีพระราชหัตถเลขาไปชมเชยเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ฉบับหนึ่งที่ขออัญเชิญมาให้ฟังดังนี้

“ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๔ เมษายน ส่งสำเนาความเห็นซึ่งได้ส่งมายังกรมศึกษาธิการและแบบไล่ในวิทยาลัยทั้งปวง ได้อ่านโดยความพิจารณาถ้วนถี่ทราบแล้วทุกประการ เราขอชมความอุตสาหะพยายามและความคิดตรិตรอง โดยรอบคอบและเรียบแหลมของพระยาวิสุทธซึ่งได้คิดอ่านแนะนำมายังกระทรวงในครั้งนี้เป็นอันมาก และขอยืนยันว่าได้เห็นชอบในความคิดนั้นทุกอย่าง”

ในส่วนความจงรักภักดีต่อแผ่นดินนั้น จากหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรหลายแห่งแสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เป็นข้าราชการผู้มีสุจริตธรรมประจำใจ หัวดีและภักดีต่อบ้านเมืองต่อประมุขของบ้านเมืองอย่างแท้จริง ท่านกล้าพูดกล้าทำในสิ่งที่ชอบที่ควรในเมื่อเห็นว่าการใดจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่บ้านเมืองและแก่องค์พระประมุขแล้ว หากท่านมีโอกาที่จะแก้ไขตัดทาน ท่านมิเคยละเว้นโอกาสนั้น ถือความสุจริตใจเป็นที่ตั้ง ตัวอย่างมิให้เราได้เห็นเช่นเมื่อครั้งที่ท่านรับราชการอยู่ในประเทศอังกฤษ ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรครั้งใหญ่ หลังจากไทยต้องเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส เจ้าพระยาพระเสด็จฯ มีความกังวลห่วงใยในพระอาการประชวร และในการที่ทรงท้อพระราชหฤทัยอย่างหนักพาให้พระอาการยากที่จะฟื้นคืนดีได้ ท่านได้มีจดหมายส่วนตัวกราบบังคมทูลฯ คัดค้านว่า

“ในทางพระราชดำริเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าต้องขอพระราชทานกราบบังคมทูลฯ โดยตรงว่า ไม่เป็นที่ชอบใจพึงใจเลย เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า

ตรงกับคำสุภาษิตว่า “ตีดนก่อนไข่”-----ข้าพระพุทธเจ้าพิเคราะห์เห็นว่า ต้นเหตุเมื่อจะทรงพระประชวรใหญ่คราวนั้น จะเป็นด้วยทรงพระชราหรือพระโรคภายในอันบังเกิดขึ้นตามเวลาตามคราวก็หาไม่----ความทนทรมานพระกายจนชอกช้ำเหลือเกิน ประกอบกับการใช้พระราชดำริในส่วนที่จตุราศการสำคัญต่าง ๆ และในการพระราชวิตกต่าง ๆ ด้วยราชกิจภายนอกทั้งภายในมากมาย ทำให้พระกายชอกช้ำ เกิดก่อพระโรคขึ้น ครั้นเมื่อหายพระประชวรคราวสำคัญนั้นแล้ว ก็ยังมีวายุพระราชธุระรุงรังในพระราชหฤทัยหรือจะว่าเพิ่มเติมอยู่เสมอก็ว่าได้ เหตุนี้จึงทำให้พระโรคไม่สิ้นสุดไปได้----คิดถึงยังข้อความตามที่ได้ร่ำพันกราบบังคมทูลมานี้แล้ว ให้เกิดความโหม่นสน้อยใจข้าพระพุทธเจ้านัก”

คำกราบบังคมทูลฯ กัดคำอย่างแยบยลและบางตอนก็กราบบังคมทูลฯ อย่างตรง ๆ ไม่ได้อ้อมค้อม พูดอย่างสามัญกว่า “เตือนพระสติมิให้ทรงทอดพระอาลัยในพระชนมชีพ” ถ้าผู้กราบบังคมทูลฯ มิได้มีน้ำใจภักดีอย่างบริสุทธิ์ และมีได้มีน้ำใจกล้าหาญในการพูดจริงทำจริงแล้ว ก็ยากนักที่จะทำได้ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ท่านสามารถปฏิบัติได้ ก็เพราะท่านแนใจในความกตัญญูอันบริสุทธิ์ของท่าน

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ปฏิบัติหน้าที่ราชการพิเศษอีกมากมาย เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๕ เป็นองคมนตรีในรัชกาลที่ ๕ และในรัชกาลที่ ๖ เป็นกรรมการจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเดิมก็คือโรงเรียนมหาดเล็ก และปัจจุบันนี้ก็คือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นอุปนายกสภากรรมการกลางจัดการลูกเสือในรัชกาลที่ ๖ ท่านเคยริเริ่มใช้ลูกเสือบำเพ็ญประโยชน์ในการช่วยออกตรวจสำมะโนครัวในกรุงเทพฯ สำเร็จในวันเดียวในครั้งนั้นเพราะพลเมืองกรุงเทพฯ ยังมีน้อย การช่างศิลปกรรมนั้นท่านมีอยู่ในสายเลือดโดยแท้ ท่านจึงคิดฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทยขึ้นด้วยการจัดตั้งโรงเรียนเพาะช่างเปิดสอนวิชาช่างต่าง ๆ อันเป็นช่าง-

จิตรกรรม เช่นวาดเขียน แกะสลัก ปั้น และหาครูผู้ชำนาญมาสอน ในเวลาที่ท่านออกตรวจราชการตามภูมิภาค พบเห็นศิลปินหัตถกรรมใดเจริญในจังหวัดใดท่านก็ส่งเสริมการนั้น เช่น จังหวัดราชบุรีทำเครื่องจักสานดี นครราชสีมาทอผ้าไหมดี อุดรดิต์ทำเครื่องหนังดี ท่านก็ให้ส่งเสริม คนดีมีฝีมือและหัตถกรรมนั้น ๆ ในโรงเรียนประจำจังหวัด ท่านริเริ่มให้มีการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนในกรุงเทพฯ ทุกปี รวบรวมวัตถุ-ศิลปหัตถกรรมจากโรงเรียนในจังหวัดต่าง ๆ เข้ามาแสดงเป็นการเผยแพร่ และขยายวิชาชีพเหล่านั้นให้กว้างขวาง

ท่านส่งเสริมความรู้และความสามัคคีของครูอาจารย์ โดยตั้งสมาคม-
 ายาจารย์สมาคมขึ้นในบริเวณสถานที่ตั้งของโรงเรียนสวนกุหลาบ
 และโรงเรียนเพาะช่าง สามัคยาจารย์สมาคมเป็นแหล่งส่งเสริมความรู้ทาง
 วิชาการ และเป็นสถานชุมนุมของครูอาจารย์เพื่อความบันเทิงในด้านศิลป-
 วัฒนธรรมไทย เช่น ดนตรี การละคร การละเล่นพื้นเมืองเช่น สักวา และ
 เป็นแหล่งรวบรวมคนดีมีฝีมือในศิลปะดังกล่าวนี้ สามัคยาจารย์สมาคมสมัย
 นั้นเป็นสถานที่ที่มีชื่อเสียงและมีเกียรติ เพราะท่านใช้เป็นสถานส่งเสริมวิชาการ
 และศิลปวัฒนธรรมอันเป็นแบบฉบับสำหรับเผยแพร่ให้กว้างขวาง พระ-
 มหากษัตริย์เสด็จฯ มาเป็นประธานงานแสดงของสมาคม เช่น การละคร
 การดนตรี ปาฐกถาต่าง ๆ วารสาร วิทยากรย์ เป็นหนังสือสื่อสารความรู้
 ซึ่งสมาชิกครูต้องการทั่วประเทศสืบมาจนทุกวันนี้ บัดนี้ สามัคยาจารย์
 สมาคมได้ย้ายสถานที่มาเป็นครูสภาในปัจจุบัน ขยายกิจการช่วยเหลือ
 และส่งเสริมครูอาจารย์กว้างขวางยิ่งขึ้น

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เห็นว่า เขาชนนั้นจะให้แต่ความรู้ทาง
 หนังสือและวิชาชีพเท่านั้น หาเพียงพอที่จะช่วยดำรงชีวิตให้เป็นพลเมืองดี
 มีสุขไม่ การอบรมจิตใจให้เป็นคนดีมีศีลธรรมเป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิตของ
 เด็กผู้จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีต่อไป จริยศึกษาต้องเป็นส่วนหนึ่งของ
 การศึกษา นอกไปจากพุทธศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา ในส่วนตัว

ของท่านนั้น หนังสือเรื่อง “คุณพ่อ” ซึ่งธิดาคนหนึ่งของท่านเล่าไว้ ช่วยให้เราได้ทราบว่า นอกจากท่านจะเล็งบุตรธิดาให้มีความรู้ทางหนังสือ และวิชาชีพอันเหมาะสมแก่ฐานะและยุคสมัยแล้ว ท่านยังหมั่นอบรมให้มีระเบียบวินัย มีจริยธรรมอันดีงาม มีหน้าที่การงานที่จะต้องปฏิบัติเป็นประจำ ท่านเลี้ยงบุตรผู้อื่นที่มาฝากท่านไว้ในบ้านจำนวน ๑๕ คนเป็นประจำ ให้เขาเหล่านั้นได้เล่าเรียนวิชาตามถนัด อบรมนิสัยให้ดีงาม มอบหน้าที่การงานให้ฝึกปฏิบัติ เด็กเหล่านั้นเมื่อเติบโตก็ได้ทำการงานเป็นหลักฐานมีชีวิตที่เป็นสุขด้วยท่านเตรียมเขาเหล่านั้นไว้ด้วยดีมาตั้งแต่ต้น

จากประสบการณ์ที่ท่านได้อบรมสั่งสอนเด็กในวัยต่าง ๆ ทั้งทางบ้านและในโรงเรียน เช่นโรงเรียนขนาดเล็ก โรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงเรียนแพทย์ โดยท่านตั้งจุดหมายไว้ให้เด็กเป็นคนดีทั้งกายใจ หนังสือแบบเรียนจริยธรรม ความรู้ในหน้าที่ของพลเมืองที่ดี การใช้ถ้อยคำภาษาไทย ถูกต้อง จึงเกิดขึ้นจากวิริยะอุตสาหะของท่านหลายเล่ม หนังสือดังกล่าวได้ใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ ในสมัยนั้น แต่ละเล่มเป็นหนังสือดี มีประโยชน์ไม่เฉพาะแต่นักเรียน แม้ผู้ที่พ้นวัยเรียนไปแล้วก็จะได้ประโยชน์จากการอ่านหนังสือของท่านอยู่ทุกสมัย น่าเสียดายที่แบบเรียนเหล่านี้ยกเลิกเสียหมด ทั้งที่บางเล่มจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่จะนำมาเป็นแบบเรียนสำหรับเยาวชนสมัยนี้ หากจะได้ปรับปรุงบ้างเล็กน้อยเพื่อให้สมสมัย ควรจะได้กล่าวถึงชื่อแบบเรียนของท่านไว้ ณ ที่นี้บ้าง คือ

หนังสือพลเมืองดีอันเป็นเรื่องยาวมีหลายตอน จรรยาแพทย์ ซึ่งต่อมาโรงเรียนมัธยมอื่น ๆ ก็ได้นำมาใช้เป็นแบบเรียนด้วย สมบัติของผู้ดี ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติสั้น ๆ ๑๐ ข้อ เป็นประจำวัน สำหรับ “ผู้ดี” ซึ่งเจ้าพระยา-พระเสด็จฯ หมายถึง “ผู้มีกิริยาดี” มิใช่ “ผู้ดี” ซึ่งคนมักเข้าใจว่าเป็นคำตรงกันข้ามกับ “ไพร่” อีกขววิธีแบบเรียนเกี่ยวกับหลักภาษาไทยคำเทียบ ร. (เรือ) ล. (ลิง) พงศาวดารย่อ แบบเรียนราชการกรมมหาดเล็ก แบบ

กวีนิพนธ์ชำระตัดตอนพิมพ์ไว้เป็นชุด ๆ เช่น โจโฉแตกทัพเรือ อิเหนา
ศึกกะหมั่งกุนี ศัพท์พจนานุกรม รวบรวมพิมพ์ไว้เป็นส่วน ๆ นิทานสุภาษิต
สำหรับเด็กซึ่งท่านให้ข้าราชการช่วยกันแต่งขึ้น

เจ้าพระยาพระเสด็จฯ มีวิธีแยกคายในการอบรมเด็กให้เป็นสุภาพชน
มาแต่เยาว์วัย โดยท่านมีกฎ ๑๐ ข้อให้ปฏิบัติเป็นประจำทุกวัน ก็คือ
หนังสือชื่อว่า สมบัติของผู้ดี ท่านให้ความหมายคำว่า “ผู้ดี” คือผู้มีกิริยาดี
จะเกิดในวงศ์สกุลใด ยากมีดีจนอย่างไรไม่สำคัญ “ผู้ดี” ชนิดนี้ย่อมเป็น
บุคคลที่สังคมทุกชั้น ทุกชาติประเทศ ทุกระบอบการปกครองต้องการอยู่
ทุกยุคทุกสมัย นักเรียนเมื่อ ๔๐ - ๕๐ ปีมาแล้ว จำกฎ ๑๐ ข้อของท่าน
ได้อย่างขึ้นใจ ใครปฏิบัติผิดพลาดไม่ทำตามกฎก็ต้องอายกันและถูกหัวเราะเยาะ
ในชั้นเรียน “สมบัติผู้ดี” ของท่าน ๑๐ ข้อนั้นขอยกมา เช่น ผู้ดีย่อมไม่
อาจเอือมโมโหที่ต่ำสูง ก็หมายถึงการให้รู้จักมีสัมมาคารวะ รู้จักรู้ผู้ใหญ่ไม่
เทียวตีตนเสมอท่านไปเสียหมด ผู้ดีย่อมไม่หาเวรในที่ประชุมชน ผู้ดี
ย่อมไม่ล่วงละเมิดในที่ประชุมชน เป็นต้น สมัยนี้ “สมบัติผู้ดี”
ของท่านกลายเป็นวิชาใหญ่เรียนกันเป็นชั่วโมง ๆ เรียกว่า “วิชามารยาท
สังคม” สอนวิธีกิน วิธีพูด วิธีเข้าสังคม ฯลฯ แต่ท่านเจ้าพระยาพระเสด็จฯ
แทรกกฎของผู้ดี ๑๐ ข้อไว้หลังปกหนังสือก็มี ทำเป็นเล่มเล็ก ๆ ติดกระเป๋า
ก็ได้ ท่านยังมีวิธีสอนให้เด็กเป็นระเบียบในการทำงานทุกอย่างด้วยคำพูดสั้น ๆ
กินใจแทรกไว้ในแบบเรียนต่าง ๆ เช่น สอนให้เก็บข้าวของให้เป็นระเบียบ
ท่านก็ผูกคำขึ้นว่า “หยิบก็ง่าย หายก็รู้ ดูก็งามตา”

ท่านสนใจในการสอนนักเรียนแพทย์มาก เพราะท่านถือว่าอาชีพ
แพทย์เป็นอาชีพที่น่าภาคภูมิใจ เพราะเป็นบุคคลที่ต้องการของคนทุก
คนทุกชาติทุกภาษา ไม่ว่ายากมีดีจน เป็นอาชีพกุศลมากกว่า หรืออย่างน้อย
ก็เท่า ๆ กับให้หาเงินทองคล่อง แพทย์จึงต้องมีจิตใจสูง ต้องมีเมตตากรุณา
และขันติประจำใจ ท่านสนใจใฝ่ใจสอนนักเรียนแพทย์ในเรื่องนี้มาก และ
ภูมิใจในเมื่อแต่ละคนสำเร็จวิชานี้ออกมาปฏิบัติงาน หนังสือจรรยาแพทย์

ของท่านจึงมุ่งสอนคนที่จะเป็นกำลังของชาติบ้านเมืองคือข้าราชการต่าง ๆ ให้เป็นคนดี ทำหน้าที่ใดก็ซื่อตรงต่อหน้าที่และต่อบ้านเมือง ต่อตนเอง ด้วย ขอยกความตอนหนึ่งมาดังนี้

“อนึ่ง ผู้ที่จะปลูกฝังชุบเลี้ยงผู้คน มีพระมหากษัตริย์นั้น ท่านก็ย่อมชุบเลี้ยงผู้ที่มีวุฒิอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างที่สามารถประกอบกิจการได้ ผู้ที่ปราศจากวุฒิแต่อย่างใด แม้พระเจ้าแผ่นดินก็เป็นอันยากที่จะชุบเลี้ยง อนึ่งเมื่อผู้ใดได้รับพระมหากรุณาชุบเลี้ยงแล้ว ก็ควรที่จะต้องตั้งใจรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ตั้งหน้าทำราชการสนองพระเดชพระคุณ เชิดชูพระเกียรติยศไว้ทุกสิ่งทุกประการ อย่ากำเริบ อย่ามัวเมาเห่อเหิม อย่าทำตนเลวทรามให้เสื่อมเสีย อย่าอาศัยเอายศและอำนาจที่พระราชทานไปใช้ในทางที่ผิด”

จากหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของท่าน ที่เป็นคำบอกเล่าและลายลักษณ์อักษร ตลอดจนจากหนังสือที่ท่านแต่งและรวบรวมขึ้นไว้นั้น แสดงให้เห็นถนัดว่า เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เป็นผู้มีคุณธรรมสูง อุทิศตนเพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง เป็นครูผู้มีเมตตาธรรมประจำใจ มีเจตนาแน่วแน่ มีวิริยะอุตสาหะอันแรงกล้าตลอดชีวิตของท่านในการปลูกฝังเยาวชนของชาติให้มีจริยธรรมให้เป็นพลเมืองดีปฏิบัติหน้าที่ต่อชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ด้วยความซื่อตรงและกตัญญูรู้คุณ แม้ท่านจะล่วงลับไปแล้ว แต่คุณงามความดีของท่านที่บำเพ็ญไว้แก่ชาติ โดยเฉพาะในด้านการศึกษาของชาติดังกล่าวมาแล้วโดยสรุปนั้นยังปรากฏอนุสรณ์อยู่มากมายหลายอย่าง แม้สายเลือดแห่งความเป็นนักปราชญ์ทางการศึกษา ท่านยังสืบไว้ในจิตใจทายาทของท่าน ซึ่งต่อมาก็ได้รับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ในวงการศึกษาสืบช่วงจากท่านผู้เป็นบิดามาจนปัจจุบัน

ท่านผู้ใดได้อ่านตำราสันสกฤตโบราณชื่อ อลังการศาสตร์ ซึ่งนักอักษรศาสตร์ไทยนับถือว่าเป็นหลักของภาษาศิลปอันยอดเยี่ยม จะได้เห็นความตอนหนึ่งซึ่ง ป.ส.ศาสตร์ แปลเป็นพากย์ไทยไว้ว่า

“ในสังสารวัฏ ความเป็นมนุษย์เป็นของมีแก่นสาร ส่วนความเป็นมนุษย์ การมีสกุลดีเป็นของแก่นสาร ส่วนการมีสกุลดี มีความเป็นผู้มีธรรมเป็นของแก่นสาร ส่วนความเป็นผู้มีธรรมนั้น การมีใจกรุณาเป็นของแก่นสาร” ในอสังการศาสตร์ว่าไว้ชวนให้คิด

มนุษย์เราย่อมมีแก่นสารอันแรกได้ คือความเป็นมนุษย์ แก่นสารที่สองคือการเกิดในสกุลดีนั้น อาจมีได้โดยกำเนิด แต่แก่นสารของการเกิดในสกุลดีก็ต้องเป็นผู้มีธรรมเป็นสำคัญ มิฉะนั้น ก็ไม่ช่วยให้เป็นคนมีแก่นสารได้ แก่นสารที่สี่คือการเป็นผู้มีใจกรุณา เป็นแก่นสารสำคัญที่สุดที่มนุษย์ทุกคนยากจะมีได้ด้วยใจจริงและบริสุทธิ์เสมอไป

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีท่านถือกำเนิดมาเป็นมนุษย์ผู้มีแก่นสารทั้งสี่ครบถ้วนบริบูรณ์ ไม่ขาดตกบกพร่องแม้แต่น้อย ชื่อเสียงและสกุลวงศ์ของท่านย่อมดำรงอยู่ได้อีกนานนัก กาลเวลาไม่อาจทำลายชื่อเสียงของท่านได้เพราะจะต้องมีบุคคลรุ่นหลังตกแต่งให้งดงามบริบูรณ์อยู่ตลอดกาล หากจะอุปมาเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ประดุจทหารผู้ทำสงครามอยู่ในสมรภูมิแห่งชีวิต ท่านก็คือแม่ทัพผู้มียุทธวิธีและมีมือรบกล้าหาญยอดเยี่ยม นำชัยชนะมาสู่ชีวิตของท่านและชีวิตทหารในกองทัพของท่านให้รอดอยู่ได้ตลอดเวลาอย่างน่าภาคภูมิใจ ยุทธวิธีนั้นท่านรับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยุทธวิธีในสนามรบแห่งชีวิตนี้ พระองค์ก็ได้พระราชทานไว้แก่คนไทยทุกคนด้วย คือ

ความรู้คู่เปรียบด้วย

กำลัง ภายหลัง

สุจริตคือเกราะบัง

ศาสตรา

ปัญญาประดุจดั่ง

อาวุธ

กมฺมสติตต่างโล่ป้อง

กาจแกลัวกลางสนาม

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเป็นผู้ที่มาดี อยู่ดี และไปดีด้วยประการฉะนี้ ท่านจึงเป็นปูชนียบุคคลที่คนไทยเคารพบูชาได้ด้วยบริสุทธิ์ใจ

สมบัติของผู้ดี

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เรียบเรียง

ภาคหนึ่ง ผู้ดี ย่อมรักษาความเรียบร้อย.

กายจรรยา คือ

- (๑) ย่อมไม่ใช้กิริยาอันข้ามกราบบุคคล.
- (๒) ย่อมไม่อาบเอี่ยมในที่ต่ำสูง.
- (๓) ย่อมไม่ล่วงเกินถูกต้องผู้อื่นซึ่งไม่ใช่หยอกกันฐานเพื่อน.
- (๔) ย่อมไม่เสียดสีกระทบกระทั่งกายบุคคล.
- (๕) ย่อมไม่ลุกนั่งเดินเหินให้พรวดพราดโดนผู้คนหรือสิ่งของแตกเสีย.
- (๖) ย่อมไม่ส่งของให้ผู้อื่นด้วยกิริยาอันเสือกไสพลักโยน.
- (๗) ย่อมไม่ผ่านหน้าหรือบังตาผู้อื่น เมื่อเขาดูสิ่งใดอยู่ เว้นแต่เป็นที่เฉพาะไป.
- (๘) ย่อมไม่เอิกอิ่งเมื่อเวลาผู้อื่นทำกิจ.
- (๙) ย่อมไม่อ้ออิ่งในเวลาประชุมสดับตรับฟัง.
- (๑๐) ย่อมไม่แสดงกิริยาตึงตังหรือพูดจาอึกทักในบ้านแขก.

วจีจรรยา คือ

- (๑) ย่อมไม่สอสดวนจาหาหรือแย่งชิงพูด.
- (๒) ย่อมไม่พูดด้วยเสียงอันดังเหลือเกิน.
- (๓) ย่อมไม่ใช้เสียงตวาดหรือพูดจากระโชกกระชาก.
- (๔) ย่อมไม่ใช้วาจาอันหักหาญดั่งคัน.

(๕) ย่อมไม่ใช้ถ้อยคำอันหยาบคาย.

มโนจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านกำเริบยิ่งโยโส.

(๒) ย่อมไม่บันดาลโทสะให้เสียกิริยา.

ภาคสอง ผู้ดี ย่อมไม่ทำอุจาดลามก.

กายจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่ใช้เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวอันสะอาด และแต่งโดยเรียบร้อยเสมอ.

(๒) ย่อมไม่แต่งตัวในที่แจ้ง.

(๓) ย่อมไม่จิ้มควักล้างแคะแคะเการ่างกายในที่ประชุมชน.

(๔) ย่อมไม่กระทำการที่ควรจะทำในที่ลับในที่แจ้ง.

(๕) ย่อมไม่หาวเรอให้ปรากฏในที่ประชุมชน.

(๖) ย่อมไม่จามด้วยเสียงอันดังและโดยไม่ป้องกำบัง.

(๗) ย่อมไม่บ้วนจากด้วยเสียงอันดัง หรือให้เประเพื่อนให้เป็นที่รังเกียจ.

(๘) ย่อมไม่ดูกลนเลอะเทอะมูมมามในการบริโภค.

(๙) ย่อมไม่ถูกต้องหรือหิบบิ้นสิ่งที่คุณอื่นจะบริโภคด้วยมือตน.

(๑๐) ย่อมไม่ล่วงล้ำ ข้ามหิบบนของบริโภคผ่านหน้าผู้อื่น ซึ่งควรขอโทษและขอให้เขาส่งได้.

(๑๑) ย่อมไม่ละลาบละลั้งเอาของผู้อื่นมาใช้ในการบริโภค เช่น ถ้วยน้ำและผ้าเช็ดมือ เป็นต้น.

(๑๒) ย่อมไม่เอาเครื่องใช้ของตน เช่น ช้อนส้อมไปล้างตักสิ่งบริโภคซึ่งเป็นของกลาง.

(๑๓) ย่อมระวังไม่พุดจาตรงหน้าผู้อื่นให้ใกล้ชิดเหลือเกิน.

วาจจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่กล่าวถึงสิ่งใดโครกฟิงรังเกียจในที่กลางประชุมชน.

(๒) ย่อมไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังในท่ามกลางประชุมชน.
มโนจริยา ก่อ

(๑) ย่อมพึงใจที่จะรักษาความสะอาด.
ภาคสาม ผู้ดี ย่อมมีสัมมาการะ.
กายจริยา ก่อ

- (๑) ย่อมนั่งด้วยกิริยาอันสุภาพเฉพาะหน้าผู้ใหญ่.
- (๒) ย่อมไม่ขึ้นหน้าผ่านผู้ใหญ่.
- (๓) ย่อมไม่หันหลังให้ผู้ใหญ่.
- (๔) ย่อมแหวกที่หรือให้ที่นั่งอันสมควรแก่ผู้ใหญ่หรือผู้หญิง.
- (๕) ย่อมไม่ทัดหรือคาบบุหรี่ คาบกถ์ และสูบให้ควันไปรมผู้อื่น.
- (๖) ย่อมเปิดหมวกเมื่อเข้าชยคาบ้านผู้อื่น.
- (๗) ย่อมเปิดหมวกในที่เคารพ เช่น โบสถ์ วิหาร ไม่ว่าแห่งศาสนาใด.
- (๘) ผู้น้อยย่อมเคารพผู้ใหญ่ก่อน.
- (๙) ผู้ชายย่อมเคารพผู้หญิงก่อน.
- (๑๐) ผู้ลาย่อมเป็นผู้เคารพก่อน.
- (๑๑) ผู้เห็นก่อนโดยมากย่อมเคารพก่อน.
- (๑๒) แม้ผู้ใดเคารพตนก่อน ย่อมต้องตอบเขาทุกคนไม่เฉยเสีย.

วจีจริยา ก่อ

- (๑) ย่อมไม่พูดจาถ้อยเลี่ยนหลอกลางผู้ใหญ่.
- (๒) ย่อมไม่กล่าวร้ายถึงญาติมิตรที่รักใคร่นับถือของผู้ฟังแก่ผู้ฟัง.
- (๓) ย่อมไม่กล่าววาจาอันดีเตียนสิ่งเคารพหรือที่เคารพของผู้อื่นแก่ตัวเขา.
- (๔) เมื่อจะขอทำล่วงเกินแก่ผู้ใด ย่อมต้องขออนุญาตตัวเขาก่อน.
- (๕) เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใด แก่บุคคลผู้ใด ควรออกวาจา

ขอโทษเสมอ.

- (๖) เมื่อผู้ใดได้แสดงคุณต่อตนอย่างไร ควรออกวาจาขอบคุณ
เขาเสมอ.

มโนจริยา คือ

- (๑) ย่อมเคารพยำเกรงบิดามารดาและอาจารย์.
(๒) ย่อมนับถือนอบน้อมต่อผู้ใหญ่.
(๓) ย่อมมีความอ่อนหวานแก่ผู้น้อย.

ภาคสี่ ผู้ดี ย่อมมีกิริยาเป็นที่รัก.

กายจริยา คือ

- (๑) ย่อมไม่ฝ่าฝืนเวลานิยม คือ ไม่ไปใช้กิริยาอื่นเมื่อเขานั่ง
กับพื้น และไม่ไปนั่งกับพื้นเมื่อเวลาเขายืนเดินกัน.
(๒) ย่อมไม่ไปนั่งนานเกินสมควรในบ้านของผู้อื่น.
(๓) ย่อมไม่ทำกิริยารื่นเรึงเมื่อเขามีทุกข์.
(๔) ย่อมไม่ทำกิริยาโสกเศร้าให้ยวแห่งในที่ประชุมรื่นเรึง.
(๕) เมื่อไปสู่ที่ประชุมการรื่นเรึงย่อมช่วยสนุกสนานให้สมเรื่อง.
(๖) เมื่อเป็นเพื่อนเที่ยว ย่อมต้องกลมเกลียวและร่วมลำบาก
ร่วมสนุก.
(๗) เมื่อตนเป็นเจ้าของบ้าน ย่อมต้องต้อนรับและเชื้อเชิญแขก
ไม่เพิกเฉย.
(๘) ย่อมไม่ทำกิริยาบึกบั่นต่อแขก.
(๙) ย่อมไม่ให้แขกต้องคอยนานเมื่อเขามาหา.
(๑๐) ย่อมไม่จ้องดูนาฬิกาในเวลาที่แขกยังนั่งอยู่.
(๑๑) ย่อมไม่ใช้กิริยาอันนุ้ยไ้หรือกระซิบกระซาบกับผู้ใด ใน
เวลาเมื่อตนอยู่เฉพาะหน้าผู้หนึ่ง.
(๑๒) ย่อมไม่ใช้กิริยาอันโกรธเคือง หรือดูคั่นผู้คนว่าไปพร
ต่อหน้าแขก.

(๑๓) ย่อมไม่จ้องดูบุคคลโดยเพ่งพิศเหลือเกิน.

(๑๔) ย่อมต้องรับส่งแขกเมื่อไปมา ในระยะอันสมควร.

วจีจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่เที่ยวติเตียนสิ่งของที่เขา ตั้ง แต่ง ไว้ในบ้านที่ตน
ไปสู่.

(๒) ย่อมไม่กล่าวสรรเสริญรูป กาย บุคคลแก่ตัวเขาเอง.

(๓) ย่อมไม่พูดให้เพื่อนเก้อกระดาก.

(๔) ย่อมไม่พูดเปรียบเปรยเกาะแคะสตรีกกลางประชุม.

(๕) ย่อมไม่ก่อนแคะตูปากยบุคคล.

(๖) ย่อมไม่ทักถึงการร้ายโดยพลั้งโพล่ง ให้เขาตกใจ.

(๗) ย่อมไม่ทักถึงสิ่งอันน่าอายน่ากระดากโดยเปิดเผย.

(๘) ย่อมไม่เอาสิ่งที่น่าจะอายจะกระดากมาเล่าให้แขกฟัง.

(๙) ย่อมไม่เอาเรื่องที่เขาฟังช่อนเร้นมากเล่าให้อับอายหรือ
เจ็บใจ.

(๑๐) ย่อมไม่กล่าวถึงการอัปมงคลในเวลามงคล.

มโนจริยา คือ

(๑) ย่อมรู้จักเกรงใจคน.

ภาคห้า ผู้ดี ย่อมเป็นผู้มีสง่า.

กายจริยา คือ

(๑) ย่อมมีกิริยาอันผึ่งผายของอาจ.

(๒) จะยืนนั่ง ย่อมอยู่ในลำดับอันสมควร ไม่เป็นผู้แอบหลัง
คนหรือหลีกเข้ามุม.

(๓) ย่อมไม่เป็นผู้สะทกสะท้านงกเงินหยุด ๆ ยั้ง ๆ.

วจีจริยา คือ

(๑) ย่อมพูดจาฉะฉานชัดถ้อยความ ไม่อูบอับอ้อมแอ้ม.

มโนจริยา คือ

- (๑) ย่อมมีความรู้จักงานรู้จักดี.
- (๒) ย่อมมีอัชฌาสัยอันกว้างขวาง เข้าไหนเข้าได้.
- (๓) ย่อมมีอัชฌาสัยเป็นนัยเลง ใครจะพูดหรือเล่นอันใดก็เข้าใจและตอติด.
- (๔) ย่อมมีความเข้าใจวงไวไหวพริบ รู้เท่าถึงการณ.
- (๕) ย่อมมีใจอันองอาจกล้าหาญ.

ภาคหก ผู้ดี ย่อมปฏิบัติการงานดี.

กายจริยา คือ

- (๑) ย่อมทำการอยู่ในระเบียบแบบแผน.
- (๒) ย่อมไม่ถ่วงเวลาให้ผู้อื่นคอย.
- (๓) ย่อมไม่ละเลยที่จะตอบจดหมาย.
- (๔) ย่อมไม่ทำการแต่ต่อหน้า.

วจีจริยา คือ

- (๑) พูดสิ่งใดย่อมให้เป็นที่เชื่อถือได้.
- (๒) ย่อมไม่รับวาจาจากล่อง ๆ โดยมีได้เห็นว่าการจะเป็นไปได้หรือไม่.

มโนจริยา คือ

- (๑) ย่อมเป็นผู้รักษาความสัตย์ในเวลา.
- (๒) ย่อมไม่เป็นผู้เกียจคร้าน.
- (๓) ย่อมไม่เข้าใจว่า ผู้ดีทำอะไรด้วยตนไม่ได้.
- (๔) ย่อมไม่เพลิดเพลนจนละเลยให้การเสีย.
- (๕) ย่อมเป็นผู้รักษาความเป็นระเบียบ.
- (๖) ย่อมเป็นผู้อยู่ในบังคับบัญชาเมื่ออยู่ในหน้าที่.
- (๗) ย่อมมีมานะในการงานไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก.
- (๘) ย่อมเป็นผู้ทำอะไรทำจริง.

(๕) ย่อมไม่เป็นผู้ดิ่งตันในที่ผิด.

(๑๐) ย่อมปรารถนาความดี ต่อการงานที่ทำอยู่เสมอ.

ภาคเจ็ด ผู้ดี ย่อมเป็นผู้ใจดี.

กษยจริยา คือ

(๑) เมื่อเห็นใครทำผิดพลาดอันน่าเก้อกระดาก ย่อมช่วย
กลบเกลื่อน หรือทำไม่เห็น.

(๒) เมื่อเห็นสิ่งของของใครตก หรือจะเสื่อมเสีย ย่อมต้อง
หยิบยื่นให้หรือบอกให้รู้ตัว.

(๓) เมื่อเห็นเหตุร้าย หรืออันตรายจะมีแก่ผู้ใด ย่อมต้อง
รับช่วย.

วชิจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่เยาะเย้ยถากถางผู้กระทำความผิดพลาด.

(๒) ย่อมไม่ใช้วาจาอันข่มขี.

มโนจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่มีใจอันโหดเหี้ยมเกรี้ยวกราดแก่ผู้น้อย.

(๒) ย่อมเอาใจโอบอ้อมอารีแก่คนอื่น.

(๓) ย่อมเอาใจช่วยคนเคราะห์ร้าย.

(๔) ย่อมไม่เป็นผู้ซ้ำเติมคนเสียที.

(๕) ย่อมไม่เป็นผู้อาฆาตจองเวร.

ภาคแปด ผู้ดี ย่อมไม่เห็นแต่แก่ตัวถ้อยเดียว.

กษยจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่พิกหาความสบายก่อนผู้ใหญ่ หรือผู้หญิง.

(๒) ย่อมไม่เสือกสนแย่งชิง ที่นั่งหรือที่คู่อันใด.

(๓) ย่อมไม่เที่ยวแย่งผู้หนึ่ง มาจากผู้หนึ่ง ในเมื่อเขาสนทนากัน.

(๔) เป็นผู้ใหญ่ จะไปจะมาลุกน้ย่อมไว้ช่อง ให้ผู้น้อยมีโอกา
บ้าง.

- (๕) ในการเลี้ยงดูย่อมแผ่เพื่อ เชื้อเชิญแก่คนข้างเคียงก่อนตน.
- (๖) ในที่บริโภคนัย ย่อมหุยิบยกยื่นส่งสิ่งของแก่ผู้อื่นต่อ ๆ ไปไม่มุ่งแต่กระทำการกิจส่วนตน.
- (๗) ย่อมไม่รวบสามตะกลามสี่กวาดนวยเอาของที่เขาดังไว้ เป็นกลาง จนเกินส่วนที่ตนจะได้.
- (๘) ย่อมไม่แสดงความไม่เพียงพอในสิ่งของที่เขายิบยกให้.
- (๙) ย่อมไม่นิ่งนอนใจให้เขาออกทรัพย์แทนส่วนตนเสมอ เช่น ในการเลี้ยงดูหรือใช้ค่าเดินทาง เป็นต้น.
- (๑๐) ย่อมไม่ลืมหูลืมตาที่จะส่งของ ซึ่งคนอื่นได้สงเคราะห์ให้ตนขิม.
- (๑๑) การให้สิ่งของหรือเลี้ยงดู ซึ่งเขาได้กระทำแก่ตน ย่อมต้องตอบแทนเขา.

วชิจริยา คือ

- (๑) ย่อมไม่ขอแยกผู้หนึ่งมาจากผู้ใด เพื่อจะพาไปพุดจากความลับ กัน.
- (๒) ย่อมไม่สนทนาแต่เรื่องตนถ่ายเดียว จนคนอื่นไม่มีช่อง จะสนทนาเรื่องอื่นได้.
- (๓) ย่อมไม่นำฐานะตนเข้ากล่าวแทรกในเวลาฐานะอื่นของเขา ชุลมุน.
- (๔) ย่อมไม่กล่าววาจาติเตียนของที่เขาหุยิบยกให้ว่าไม่ดีหรือไม่พอ.
- (๕) ย่อมไม่ได้ถามราคาของที่เขาได้หุยิบยกให้แก่ตน.
- (๖) ย่อมไม่แสดงราคาของที่จะหุยิบยกให้แก่ผู้ใดให้ปรากฏ.
- (๗) ย่อมไม่ใช้วาจาอันโอ้อวดตนและลบหลู่ผู้อื่น.

มโนจริยา คือ

- (๑) ย่อมไม่มีใจมักได้ เทียวขอของเขาร่ำไป.
- (๒) ย่อมไม่ตั้งใจปรารถนาของรักเพื่อน.

- (๓) ย่อมไม่พึงใจการหิบบั้มข้าวของทองเงินซึ่งกันและกัน.
- (๔) ย่อมไม่หวังแต่จะพึงอาศัยผู้อื่น.
- (๕) ย่อมไม่เป็นผู้เกียจจนทอดเทการงานตนให้ผู้อื่น.
- (๖) ย่อมรู้จักผู้อื่นที่ได้ทำแล้วแก่ตน.
- (๗) ย่อมไม่มีโรธยา.

ภาคเก้า ผู้ดี ย่อมรักษาความสุจริตข้อตรง.

กษัตริย์ ก่อ

- (๑) ย่อมไม่ละลาบละลั้วเข้าห้องเรือนแขกก่อนเจ้าของบ้าน
เขาเชิญ.
- (๒) ย่อมไม่แกลดอดสอต่ำโดยเฟื่องถึงเข้าไปตามห้องเรือนแขก.
- (๓) ย่อมไม่เที่ยวฉวยโน้नหิบบั้มของผู้อื่นจนเหลือเกิน ราว
กับว่าจะค้นหาสิ่งใด.
- (๔) ย่อมไม่เที่ยวขอหรือหิบบั้มขอยุดหมายของผู้อื่นที่เจ้าของ
ไม่มีประสงค์จะให้.
- (๕) ย่อมไม่เที่ยวขอหรือหิบบั้มขอยุดพกหรือสมุดจดรายงาน
บัญชีของผู้อื่น ซึ่งตนไม่มีธุระเกี่ยวข้องเป็นหน้าที่.
- (๖) ย่อมไม่เที่ยวฉวยที่โต๊ะเขียนหนังสือของผู้อื่น.
- (๗) ย่อมไม่เที่ยวเปิดดูหนังสือตามโต๊ะเขียนหนังสือของผู้อื่น.
- (๘) ย่อมไม่แทรกเข้าห่มผู้อื่นซึ่งเขาไม่ได้เชื้อเชิญ.
- (๙) ย่อมไม่ลอบแอบฟังคนพูด.
- (๑๐) ย่อมไม่ลอบแอบดูการลับ.
- (๑๑) ถ้าเห็นเขาจะพูดความลับกัน ย่อมต้องหลบตาหรือลี้ตัว.
- (๑๒) ถ้าจะเข้าห้องเรือนผู้ใด ย่อมต้องเกาะประตูหรือกล่าววาจา
ให้เขารู้ตัวก่อน.

วชิรียา ก่อ

- (๑) ย่อมไม่ชอกแซกไต่ถามธุระส่วนตัวหรือการในบ้านของเขา

ที่ไม่ได้เกี่ยวข้อแก่ตน.

- (๒) ย่อมไม่เที่ยวถามเขาว่า นั้นเจียนหนังสืออะไร.
- (๓) ย่อมไม่เที่ยวถามถึงผลประโยชน์ที่เขาหาได้เมื่อตนไม่ได้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง.
- (๔) ย่อมไม่เอาการในบ้านของผู้ใดมาแสดงในที่แจ้ง.
- (๕) ย่อมไม่เก็บเอาความลับของผู้หนึ่งมาเที่ยวพูดแก่ผู้อื่น.
- (๖) ย่อมไม่กล่าวถึงความชั่วร้าย อันเป็นความลับเฉพาะบุคคลในที่แจ้ง.
- (๗) ย่อมไม่พูดสัปปลั๊กลับกลอกตลบตะแลง.
- (๘) ย่อมไม่ใช้คำสบถติดปาก.
- (๙) ย่อมไม่ใช้ถ้อยคำมูสา.

มโนจริยา คือ

- (๑) ย่อมไม่เป็นคนต่อหน้าอย่างหนึ่งลับหลังอย่างหนึ่ง.
- (๒) ย่อมเป็นผู้รักษาความไว้วางใจของผู้อื่น.
- (๓) ย่อมไม่แสวงประโยชน์ในทางที่ผิดธรรม.
- (๔) ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเที่ยงตรง.

ภาคสิบ ผู้ดี ย่อมไม่ประพฤติชั่ว.

กายจริยา คือ

- (๑) ย่อมไม่เปื้อนพาลเที่ยวเกาะเกาะระรัวและกระทำร้ายคน.
- (๒) ย่อมไม่ข่มเหงผู้อ่อนกว่า เช่น เด็กหรือผู้หญิง.
- (๓) ย่อมไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเจ็บอาย เพื่อความสนุกยินดีของตน.
- (๔) ย่อมไม่หาประโยชน์ด้วยอาการที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน.
- (๕) ย่อมไม่เสพสุราจนถึงเมาและติด.
- (๖) ย่อมไม่มั่วสุมกับสิ่งอันเลวทราม เช่น กัญชา ยาฝิ่น.
- (๗) ย่อมไม่หมกมุ่นในการพนัน เพื่อจะปรารถนาทรัพย์.

(๘) ย่อมไม่ถือเอาเป็นของตน ในสิ่งที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตให้.

(๙) ย่อมไม่พึงใจในหญิงที่มีเจ้าของหวงแหน.

วจีจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่เป็นพาลพอใจทะเลาะวิวาท.

(๒) ย่อมไม่พอใจนินทาว่าร้ายกันและกัน.

(๓) ย่อมไม่พอใจพูดส่อเสียดยุยง.

(๔) ย่อมไม่เป็นผู้สอพลอประจบประแจง.

(๕) ย่อมไม่แข่งชกให้ร้ายผู้ใด.

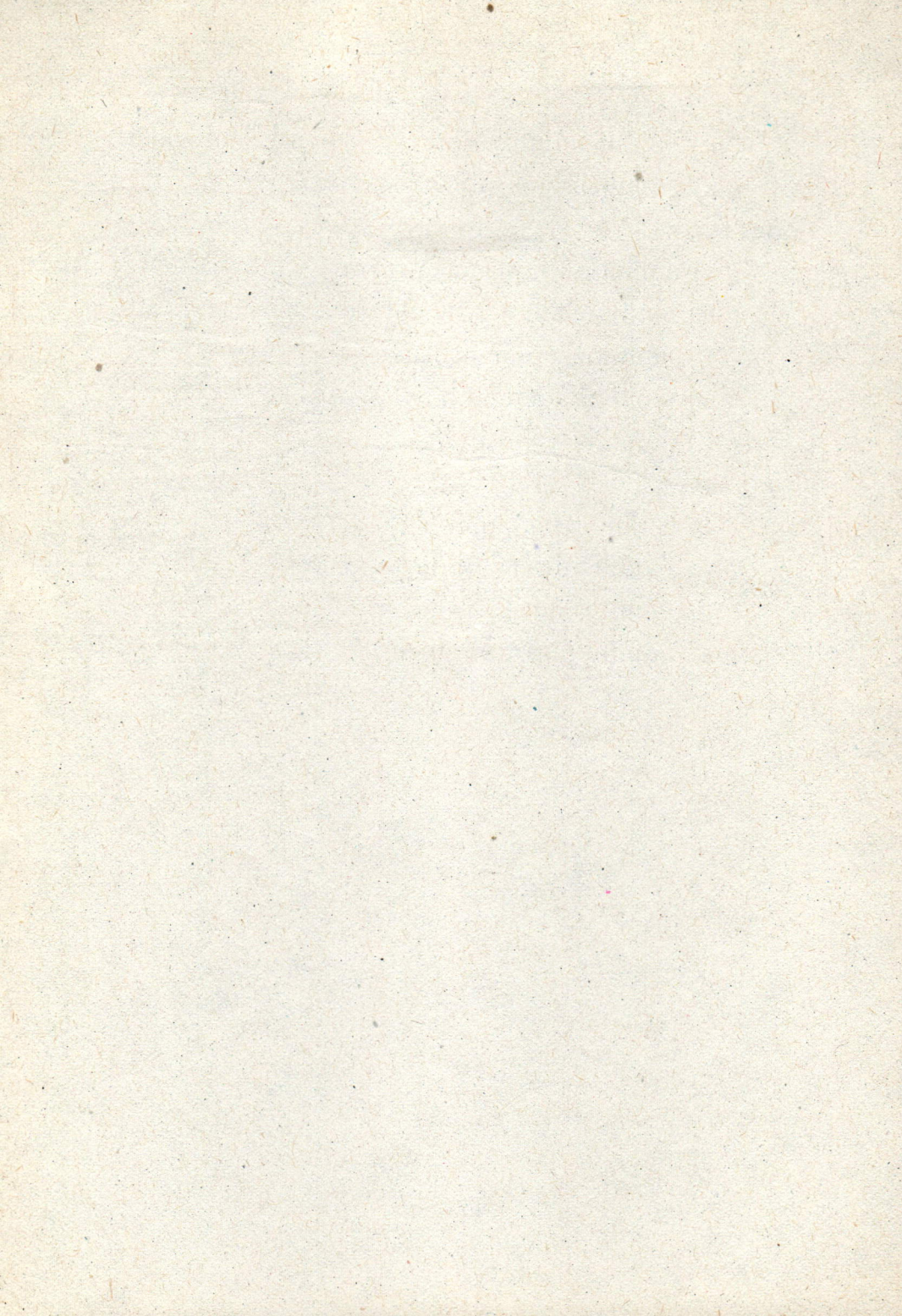
มโนจริยา คือ

(๑) ย่อมไม่ปองร้ายผู้อื่น.

(๒) ย่อมไม่คิดทำลายผู้อื่นเพื่อประโยชน์ตน.

(๓) ย่อมมีความเหนียวรั้งใจตนเอง.

(๔) ย่อมเป็นผู้มีความละเอียดแก่บาป.

มรรยาทในการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

ม.ร.ว. แสงสุริย์ ลดาวัลย์ เรียบเรียง

ในโอกาสที่สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีจะจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง “สมบัติของผู้ดี” ของท่านเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ออกเผยแพร่อีกครั้งหนึ่งนั้น คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสวดดีบุคคลสำคัญ ได้พิจารณาเห็นว่าในปัจจุบันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระมหากรุณา พระราชทานพระบรมราชโองาสให้เข้าทูลละอองธุลีพระบาท และบุคคลทั่วไปเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้โดยกว้างขวางและบ่อยครั้ง จึงปรากฏว่าได้มีผู้ชมมรรยาทในการเฝ้าฯ เป็นไปในทางที่ไม่ถูกต้องต่อธรรมเนียมประเพณีของไทยอยู่บ่อย ๆ เลยมีมติมอบหมายให้ผู้เขียนจัดทำคำอธิบายเกี่ยวกับมรรยาทในการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทขึ้น เพื่อตีพิมพ์ต่อทำเรื่องสมบัติของผู้ดี ผู้เขียนต้องขอออกตัวว่า ไม่เชี่ยวชาญในราชประเพณีเพียงแต่รับราชการฉลองเบื้องพระยุคลบาทในราชสำนักมานานพอรู้บ้างว่าอะไรควรไม่ควร จึงรับนโยบายแห่งคณะอนุกรรมการฯ นั้น จัดทำคำชี้แจงเรื่อง “มรรยาทในการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท” ขึ้น ภายในขอบเขตที่ผู้เขียนทราบ และนึกออกว่าได้เคยเห็นมีผู้ปฏิบัติผิดมรรยาทในการเฝ้าฯ มาแล้วอย่างไรบ้างเท่านั้น

การเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในงานต่าง ๆ ควรปฏิบัติดังนี้

๑. ผู้เข้าเฝ้าฯ พึงแต่งกายให้ถูกต้องตามหมากำหนดการตามบัตรเชิญ หรือตามที่ทางผู้จัดงานนัดหมาย

๒. ในงานพระราชพิธี พระราชกุศล รัฐพิธี หรือในงานที่ทางราชการจัด การเฝ้าฯ ควรเป็นอย่างไรที่โบราณท่านใช้ว่า เฝ้าฯ โดยอนุกรม คือเรียงกันตามลำดับตำแหน่ง ชั้นยศ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์

๓. การเฝ้าฯ ในพระที่นั่ง เมื่อผู้เฝ้าฯ ไปถึงเจ้าหน้าที่จะเชิญให้นั่งที่ท้องพระโรง หรือปะรำรับรองภายนอกก่อน ต่อเมื่อจวนได้เวลาเสด็จพระราชดำเนิน เจ้าหน้าที่จะเชิญเข้าไปนั่งหรือยืนเฝ้าฯ ในพระที่นั่งตามตำแหน่งเฝ้าฯ ผู้มีตำแหน่งทางการเมืองเป็น รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา องคมนตรี ข้าราชการ ฝ่ายพลเรือน ทหาร ในแต่ละฝ่ายมีตำแหน่งเฝ้าฯ แยกกัน และเฝ้าฯ หลั่นลดกันตามยศและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของบุคคลในแต่ละฝ่าย

๔. เมื่อเจ้าหน้าที่ได้เชิญให้เข้าประจำที่ในพระที่นั่ง ก่อนอื่นท่านควรถวายคำนับพระมหาเศวตฉัตรและพระราชอาสน์ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นกิจแรกแล้วจึงนั่งหรือยืนตามตำแหน่งเฝ้าฯ ที่เจ้าหน้าที่ช้บอก

ผู้เฝ้าฯ บางท่านที่ประสงค์จะเข้าไปนั่งกราบพระมหาเศวตฉัตรหรือพระราชอาสน์ใกล้ที่ประดิษฐานพอควร แล้วจึงกลับมานั่งหรือยืนตามตำแหน่งเฝ้าฯ ที่เจ้าหน้าที่แจ้งให้ทราบไว้ก็ย่อมกระทำได้

๕. การเฝ้าฯ แบบนั่งเฝ้า เมื่อเจ้าหน้าที่เชิญให้นั่งที่ใดแล้วไม่ควรเปลี่ยนที่นั่งตามความพอใจและควรนั่งให้เต็มแถว

ผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูง มิควรลดลงมานั่งเก้าอี้แถวหลัง เพราะผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่ำกว่าจะไม่กล้าขึ้นไปนั่งหน้าแม้จะมีที่ว่าง งานในพระที่นั่งนั้นถ้าแถวหลังเต็มแถวหน้าว่าง มองดูจากที่ประทับจะไม่งดงาม ยิ่งกว่านั้นเมื่อเก้าอี้หลัง ๆ เต็มเพราะผู้มีตำแหน่ง ยศ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงลดลงมานั่งเสียแล้ว ผู้มียศหรือได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์รองลงไปก็ไม้อาจเข้านั่งเฝ้าฯ ในพระที่นั่งได้ต้องไปเฝ้าฯ ที่ปะรำนอกพระที่นั่ง เป็นการขัดขวางผู้มียศ ตำแหน่ง และเครื่องราช-

อิสริยาภรณ์ชั้นรองลงมาโดยใช่เหตุ

ภริยาที่มาเฝ้าฯ พร้อมสามี นั่งข้างสามี หรือถ้าที่นั่งแถวนั้นเต็ม แล้วก็ควรลดลงนั่งหลังสามี แต่ถ้าภริยาได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า จะไม่นั่งกับสามี หรือสามีมิได้มาเฝ้าฯ จะไปนั่งเฝ้าฯ รวมกับข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน เบื้องหลังที่ประทับพระราชวงศ์ ก็ได้

๖. เมื่อได้เข้าไปนั่งอยู่ในพระที่นั่ง พลัดพลาด หรือพิชฌณฑลแล้ว แม้จะยังไม่เสด็จพระราชดำเนินถึงก็ไม่ควรที่จะนั่งไขว่ห้าง และใช้แขน พาดพนักเก้าอี้เขย่าเข่าหรือสูบบุหรี่ ต้องเคารพสถานที่และปฐุนียัตถุ ประจำสถานที่ เช่น พระมหาเศวตฉัตร หรือปฐุนียัตถุสำหรับพิธี เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น .

๗. ในสมัยก่อนในงานพระศพเจ้านายชั้นสูงที่เป็นงานเสด็จพระราชดำเนิน ทางเจ้าภาพจัดทั้งหมากพลู บุหรี่ ตั้งโต๊ะไว้รับรองแขกตาม มรรยาทของเจ้าภาพ ผู้เขียนไม่เห็นมีผู้สูบ แจกบางคนที่ท่านอดสูบบุหรี่ นานไม่ได้ ท่านก็ออกมาสูบนอกห้องพระโรง

๘. ก่อนเสด็จพระราชดำเนินสู่พิชฌณฑล เจ้านายชั้นสูงเสด็จถึง ผู้เฝ้าฯ ควรยืนถวายคำนับ แต่ถ้าเจ้านายชั้นสูงพระองค์ที่ทรงศักดิ์สูงกว่าเสด็จประทับอยู่ก่อนแล้ว เจ้านายที่ทรงศักดิ์ต่ำกว่าเสด็จ ผู้เฝ้าฯ ก็ไม่จำเป็นต้องถวายเคารพต่อเจ้านายที่ทรงศักดิ์ต่ำกว่า เช่น ถ้าในงานนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จถึงก่อนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ เสด็จถึงภายหลัง ผู้เฝ้าฯ ก็มิต้องถวายความเคารพสองพระองค์ที่เสด็จถึงภายหลัง

๙. เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินถึง ผู้เฝ้าฯ ยืนในท่าสุภาพ (คือไม่เอามือไขว่หลัง) แล้วถวายความเคารพ เป็น ๓ ขั้นตอน

ตอนแรก เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่ง หรือเสด็จขึ้นสู่พลับพลาพิธีมณฑล หรือเสด็จผ่านถวายนับครั้ง ๑

ตอนที่สอง เมื่อเสด็จไปทรงจูดรูปเทียมนมัสการพระพุทธรูปปฏิมากร จูดรูปเทียมนถายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมพินัยยาธิราชเจ้าแล้ว เสด็จออกมาทรงคำนับผู้เฝ้าฯ ซึ่งผู้เฝ้าฯ จะต้องพร้อมกันถวายนับในตอนนี้ โดยต้องระมัดระวังอย่าให้ทรงคำนับก่อน มิฉะนั้นจะดูเป็นการถวายนับตอบท่านไม่เป็นการถวายนับรับเสด็จฯ

ตอนที่สาม เมื่อเสด็จประทับพระราชอาสน์แล้ว ก่อนที่ผู้เฝ้าฯ จะทูลดวลลงนั่ง ต้องถวายนับอีกครั้งหนึ่ง

๑๐. ในระหว่างพิธี ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงลุกจากพระราชอาสน์ไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจประการใดก็ตาม เช่น เสด็จไปทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม หรือทรงทอดผ้า สดับปกรณ์ หรือทรงประเคนพดยศแก่พระภิกษุสงฆ์ ผู้เฝ้าฯ ทุกท่านจะต้องยืน จนกว่าจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแล้วเสร็จเสด็จกลับประทับพระราชอาสน์เรียบร้อยแล้ว จึงถวายนับแล้วนั่งลง

๑๑. งานพระราชพิธีใดก็ตามที่มีการอ่านประกาศพระบรมราชโองการ เช่น ประกาศพระบรมราชโองการสถาปนาพระอิสริยยศกิตติมหาราชวงศ์ หรือสถาปนาสมณศักดิ์ ผู้เฝ้าฯ ต้องยืนขึ้นสดับพระบรมราชโองการจบแล้วจึงถวายนับแล้วนั่งลง

๑๒. ขณะประทับพระราชอาสน์อยู่ ผู้เฝ้าฯ ท่านใดมีความจำเป็นจะลุกขึ้นจากที่นั่งไปเพื่อกิจใดก็ตาม ต้องยืนขึ้นถวายนับก่อนจึงออกไปการเดินออกไปก็ไม่ต้องหันหลังไปยังที่ประทับ ควรคอยหลังออกไปในระยะอันควรเสียก่อน ในตอนกลับเข้านั่งที่เดิม ต้องถวายนับก่อนนั่งทุกครั้งไป

๑๓. เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้เข้าร่วมปฏิบัติกรใด เช่น ปฏิบัติพระสงฆ์ เวลารับพระราชทานฉันหรือทอดผ้า สดับปกรณ์ บังสุกุล ต้องถวายนับ

ทั้งก่อนและหลังปฏิบัติ

๑๔. เมื่อประธานสงฆ์ถวายอดิเรก ต้องนั่งสำรวม จบแล้วก็นั่งห้ามยกมือไหว้ เพราะการถวายอดิเรกนั้น ท่านถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ หรือผู้ที่โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ที่เสด็จฯ และไปเป็นประธานในงานเท่านั้น ไม่ได้เป็นการให้พรสำหรับคนทั่วไป ถ้าไปรับสมอ้างว่าเป็นพรที่พระท่านประสาธน์แก่ตนถือได้ว่าเป็นพฤติกรรมที่น่าเกลียดอย่างไม่ควรอภัย

๑๕. ไม่พึงบังควรสวมแว่นตาดำเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ไม่ว่าจะเป็นในงานพระราชพิธีหรือในที่ ritrovan ถ้าตาเจ็บก็ไม่ควรใช้งาน แต่ในกรณีอันจำเป็นหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้าเข้าเฝ้าฯ เฉพาะพระพักตร์ ก็ควรกราบบังคมทูลให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ผู้เขียนเคยใส่แว่นตาสีแก่ป้องกันแสงเข้าเฝ้าฯ เฉพาะพระพักตร์เพราะตาเจ็บ ก่อนอื่นผู้เขียนได้กราบบังคมทูลว่า “ที่ใส่แว่นสีแก่เข้าเฝ้าฯ ครั้งนี้เพราะตาเจ็บ เป็นการไม่ต้องด้วยขนบประเพณีพระราชอาญาไม่พินเกล้าพินกระหม่อม” ทรงแย้มพระสรวล ตรัสว่าไม่เป็นไร ผู้เขียนก็สบายใจที่ได้ตระหนักว่าพระราชทานอภัยมิได้ทรงถือสา

๑๖. ขณะนั่งเฝ้าฯ อยู่ในพระราชพิธีมณฑลเฉพาะพระพักตร์นั้น ถ้าสมเด็จพระสังฆราช หรือสมเด็จพระราชาคณะประธานสงฆ์ ท่านเดินผ่านผู้เฝ้าฯ ในระยะใกล้เพื่อไปขึ้นอาสนสงฆ์ หรือธรรมมาสน์ ผู้เฝ้าฯ จะยกมือไหว้เป็นการคารวะก็ทำได้ ตอนที่ท่านเดินผ่านกลับก็เคารพได้เช่นเดียวกัน แต่ให้นั่งไหว้อยู่กับที่ ไม่ควรลุกจากที่นั่งไปไหว้หรือไปกราบ

๑๗. ในการปฏิบัติหน้าที่ของข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่ตามเสด็จฯ แม้จะห่างไกลพระองค์สักหน่อย ก็ยังถือว่าอยู่ในกระบวนเสด็จฯ มิบังควรทำความเคารพทักทายผู้เฝ้าฯ สองข้างทางเสด็จฯ ต้องเคร่งครัด สำรวม เหมือนกับเป็นผู้อยู่ในแถวอันมีระเบียบ ผู้เฝ้าฯ สองข้างทางเสด็จฯ ก็เหมือนกันไม่ควรเคารพหรือทักทายผู้ตามเสด็จฯ ให้ท่านต้องเกิดมีความ

สำนึกว่าเขาเคารพเรา ๆ ต้องตอบ มิฉะนั้นจะเสียมรรยาท

๑๘. การยื่นใ้ฝ่าย ด้านหน้าพระวิสูตรในการเสด็จออกมหาสมาคมในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาที่ดีในรัฐพิธีเปิดประชุมรัฐสภาที่ดี ภายหลังที่พระราชทานกระแสพระราชดำรัสตอบหรือกระแสพระราชดำรัสเปิดสภาแล้ว เจ้าพนักงานจะรัวรับปิดพระวิสูตร แทบทุกครั้งพอจบเพลงสรรเสริญพระบารมี ก็จะมีเสียงพุดจาแซ่ในหมู่ผู้มาเฝ้าฯ ด้านหน้าพระวิสูตรนั้น ที่จริงภายในพระวิสูตรโดยเฉพาะในงานออกมหาสมาคมในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะยังคงประทับรองนั่งว่าเจ้าหน้าที่จะยกอ้อมจันทร์มาเทียบให้เสด็จลงจากพระราชบัลลังก์ เมื่อเสด็จลงแล้วก็จะเสด็จไปทรงปราศรัยกับเจ้านายที่มาเฝ้า ทูลละอองธุลีพระบาทก่อน แล้วจึงเสด็จขึ้น เสียงแซ่ภายนอกจึงเป็นการบกวนมาก ผู้เฝ้าฯ ภายนอกพระวิสูตรน่าจะสำรวม สงบปากสงบคำ อยู่จนออกนอกพระที่นั่งแล้วจึงคุยกันก็จะดี งานเสด็จออกมหาสมาคมจะได้มีคุณค่าคู่ควรแก่พระเกียรติยศยิ่งขึ้น

๑๙. การเข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ได้แยกทำคำอธิบายไว้ต่างหากซึ่งจะหาดูได้จากหนังสือรวมเรื่องและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับราชสำนัก ซึ่งสำนักพระราชวังได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไว้แล้ว

๒๐. ในกรณีที่ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาให้เข้าเฝ้าฯ ทูลละอองธุลีพระบาทรับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าขอได้โปรดคำนึงอยู่เนื่องนิตย์ว่า ได้ทรงมีพระราชหฤทัยแล้วว่า ผู้ได้รับนั้น ๆ ได้ทำคุณประโยชน์ต่อแผ่นดินและต่อเบื้องพระยุคลบาทมาด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ทั้งยังเป็นผู้ประพฤติตนไว้ออบ ประคบแต่คุณงามความดี อาจรักษาเกียรติศักดิ์แห่งตนเองและวงศ์สกุลให้รุ่งเรืองเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินได้ตลอดไป จึงพระราชทานพระมหากรุณาพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้เป็นบำเหน็จ

เนื่องจากเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ พระผู้สร้างมีพระราช-

ประสงค์ที่จะให้เป็นเกียรติยศพิเศษแก่ผู้ได้รับพระราชทาน จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีเครื่องประกอบเกียรติยศ นอกเหนือจากดวงตราอันเป็นเครื่องประดับ ในการแต่งกาย เช่นโปรดให้มีเครื่องยศสำหรับพระราชทานควบกับเครื่อง-
ราชอิสริยาภรณ์บางชั้น

นอกจากนั้นยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บุตรชายคนใหญ่ ได้รับพระราชทานตรา (ตติยจุลจอมเกล้า) สืบตระกูลบิดา ผู้ได้รับพระ-
ราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ด้วยดังนี้

เมื่อได้รับพระราชทานปฐมจุลจอมเกล้าวิเศษ ผู้สืบสายโลหิตที่ เป็นชายจะได้รับพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้าสืบสกุลตั้งแต่บิดายัง มีชีวิตอยู่ เมื่อบุตรที่ได้รับตราสืบสกุลสิ้นแล้ว ผู้เป็นหลานก็จะได้รับพระ-
ราชทานตราตติยานุจุลจอมเกล้าสืบตระกูลต่อกันไป จนกว่าจะหมดผู้ สืบสายโลหิตที่เป็นชาย

เมื่อได้รับพระราชทานปฐมจุลจอมเกล้าฝ่ายหน้า ผู้สืบสายโลหิต ที่เป็นบุตรชายคนใหญ่ จะได้รับพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้าสืบสกุล แต่เมื่อบิดายังมีชีวิตอยู่เพียงชั่วเดียว เมื่อสิ้นบุตรผู้สืบสกุลก็เป็นอัน สิ้นสุดการสืบสกุลสายนั้น

และเมื่อได้รับพระราชทานตติยจุลจอมเกล้าวิเศษฝ่ายหน้าหรือ ตติยจุลจอมเกล้าฝ่ายหน้าผู้สืบสายโลหิตที่เป็นชายจะได้รับพระราชทาน ตราตติยจุลจอมเกล้าสืบสกุลเมื่อบิดาสิ้นแล้วและสืบสกุลได้เพียงชั่วเดียว

สำหรับผู้ได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้าฝ่ายใน แม้ท่านจะ ไม่ได้กำหนดให้มีการรับพระราชทานตราสืบสกุลได้ แต่ก็โปรดเกล้าฯ ให้ มีใช้กำหนดหน้านามว่าคุณหญิงหรือท่านผู้หญิงได้ตามชั้นแห่งเครื่องราช-
อิสริยาภรณ์ที่ได้พระราชทาน

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ โปรดให้สร้างพระราชทานโดยมี การออกกฎหมายกำหนดจำนวนของดวงตราแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ไว้ว่าชั้นนั้น ๆ มีจำนวนเท่าใด จะเกินกว่านั้นไม่ได้ ผู้มีโอกาสดำเนินพระ-
ราชทานในปีหนึ่ง ๆ จึงมีเพียงจำนวนน้อย ประมาณ ๑ ใน ๑๐๐ ของเครื่อง-

ราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกและมงกุฎไทยและโดยเหตุที่มีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นเกียรติพิเศษแก่ผู้ได้รับพระราชทาน พิจารณาพระราชทานจึงจัดเป็นพิธีเต็มยศ ให้ผู้เข้ารับพระราชทานเข้ารับต่อพระหัตถ์ ท่ามกลางแห่งมหาสมาคมที่แวดล้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี รัฐมนตรี ข้าราชการผู้ใหญ่และสมาชิกแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า เสด็จการพระราชทานแล้วทุกท่านจะต้องนำดอกไม้รูปเทียนไปสักการบูชา พระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฏิมากรและถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า เพื่อตั้งสัตย์ปฏิญาณว่าจะตั้งหน้าปฏิบัติราชการแผ่นดินด้วยความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริต

ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นจะเห็นได้ว่า เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้มีความสำคัญเป็นพิเศษยิ่งใหญ่มากและมีเกียรติอย่างยิ่ง ผู้ได้รับพระราชทานจึงมีความปรีดาปราโมชเป็นพิเศษเมื่อมีโอกาสได้รับพระราชทาน การยินดีปรีดานั้นเป็นการสมควร แต่ก็ต้องอยู่ภายในขอบเขตของมรรยาทที่ดีอย่าให้ถึงสรวลเสเรริกซิกซ์เข้าเหย้ากัน ขณะได้รับเชิญขึ้นไปยืนเฝ้าฯ ตามตำแหน่งบนพระที่นั่งแล้วและเมื่อเสด็จออกประทับพระราชอาสน์ ท่ามกลางมหาสมาคม ไม่ว่าท่านจะยืนแถวหน้าหลังต้องสำรวม ให้สมกับที่มีเกียรติได้เข้าเฝ้าฯ ท่ามกลางมหาสมาคมในพิธีสำคัญนี้ ไม่บังควรเข้าเหย้าสะกิดผู้กำลังจะเดินจากตำแหน่งเฝ้าฯ เพื่อเข้ารับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์โดยเด็ดขาด

๒๑. ในการเฝ้าฯ ปรากฏอยู่บ่อยครั้งว่าผู้เฝ้าฯ แต่งกายผิด เช่นใส่อินทนิลกลับ งานครึ่งยศสวมกางเกงขาว งานเต็มยศสวมสายสะพายผิด จึงขอเตือนว่าน่าจะได้ระมัดระวังแต่งกายให้ถูกต้องตามแบบแผน ขนบธรรมเนียมโดยเคร่งครัด

